

A színházi előadás elemzési szempontjai

I/a) Az előadásról, a színházi jelrendszerről globálisan

- Miről szól számodra az előadás?
- Mi a rendezői elképzelés, koncepció lényege szerinted?
- Milyen címet adnál az elemzésednek?
- Milyen részek, színházi jelek szerepét nem értetted? (az előadást alkotó valamennyi színházi jel jelentéssel bír: szöveg, kép, hang, mozgás, fény)

b) A rendezés esztétikai elvei

- Realista (valóság-hű) vagy stilizált (jelzett) színházi jeleket láttál?
- A nyelvi, a vizuális (díszlet, világítás, kellékek, bútorok) vagy az akusztikai (zene, zaj, zörej) jelek voltak hangsúlyosak?
Egyensúlyt alkottak, kiegészítették, hatásukban egymást erősítették?

II. A történet értelmezése

Dramaturgiai változtatások

A drámaszöveg szerepe a rendezésben: az előadás és az írott mű viszonya

- Szöveg-hű előadás (a szöveggondozás, mint dramaturgiai munka jellemzi)
- Kevésbé szöveghez kötött (radikális dramaturgiai munka: jelenetek, szerepek elhagyása, jelenetek sorrendjének megváltoztatása, más szöveggel való kiegészítése)
- Hogyan épül fel a történet a színház nyelvén megfogalmazva?

III. A színpadkép

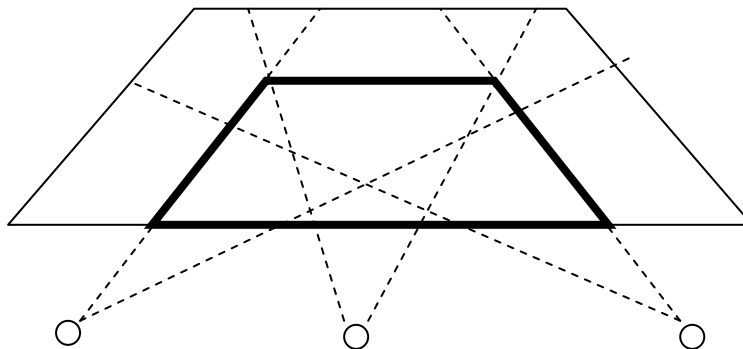
1. Térszervezés

A nézőtér és a játéktér viszonya: **színpadformák**

- **Dobozszínpad** (hagyományos elterjedt, más néven kukucskáló-keret-proscénium színpad)
A néző egyirányú rálátása miatt a rendező képekben gondolkodva komponálja a jeleneteket.
- **Arénaszínpad** (kör-nyitott-pódium-térszínpad)
Körbeveszi a nézőtér, színészeinek szüntelenül és folyamatosan mozogni kell a térben, minden egyes néző más-más szempontból figyeli.
A térszínház kompozíciós törvénye a képsor.

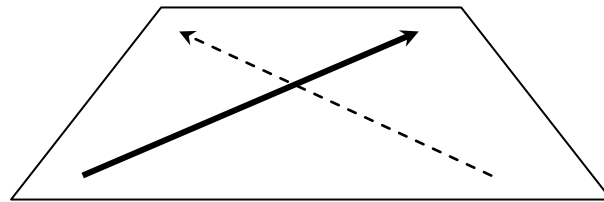
2. A színpadi tér kiképzése, térszerkezete

A színpad hangsúlyos térrésze ahova a rendező számára fontos epizódok komponálhatók.

A színpadnyílásra merőleges mozgás erős, a színpadnyílással párhuzamos irányú gyenge feszültséget indukál a nézőben. A vertikális mozgás erősebb. A legerősebbek

az átlós irányú mozgások. Ezek közül is a jobb hátsó és a bal elülső térnegyedek között kifeszülő irány erősebb.

A tér hangsúlyai megváltoznak, ha megtörik a tér határait, illetve ha minimálisan szükséges bútorral, berendezési tárggyal módosítják.

3. Az előadás díszlete

- Naturalista, realista részletességű illúziószínpad vagy stilizált, jelzett a díszlet?
- Mennyire meghatározó az absztrakt elemek használata?
- Milyen a térbeli elhelyezése? Hogyan módosítja, dinamizálja, jelöli ki a színpadi teret?
- Milyen korba helyezi az előadást?
- A színpadkép összhangban van-e azzal, mint amit a dráma olvasásakor elképzeltél?

Illúziószínpad: a valóságképesség keltő színpadi megoldás

Stilizált színpad: olyan színpadi megoldás, amely elvet minden naturális eszközt, jelzészertű, egyszerű.

Díszlet: a színpadi műcselekményének helyszínét jelölő, változtatható, mozgatható és cserélhető színpadberendezés. A bemutatandó mű által meghatározott korstílust, a szerző instrukcióit, a rendezői és díszlettervezői koncepciót megjelenítő építészeti-képzőművészeti alkotás, mely a színpadkép meghatározó eleme.

Díszlettervezés: A reneszánsz óta s főképpen zárt helyiségben előadott színjátékok sokszor igényelnek utalást egy meghatározott helyszínre vagy éppen hiteles, történelmi hitelű térbeli ábrázolás igényével lépnek fel. A díszlettervezés ezt a sajátos művészi ábrázolást teremti meg. Rendkívül változatos képzőművészeti és technikai eszközökkel számolhat. A jelenkor erősen technizált, kompjüterizált, dinamikus produkcióinál feladatkörét a látványtervezés veheti át.

A díszlettervezés során több szempontot lehet a rendezővel való egyetértésben, figyelembe venni: a mű keletkezésének korát, az előadás helyét és időpontját, az adott színpad-játéktér adottságait, a megkívánt képzőművészeti stílust vagy annak változatát. Általában egyeztetni kell a jelmeztervezővel is, a két feladatkört sok esetben egyetlen személy látja el.

4. A jelmezek

- A díszlet és a jelmezek stílusukban egységesek-e? Harmóniában, összhangban vannak-e egymással?
- A jelmez: korhű, realista, stilizált, jelzett vagy modernizáló absztrakt?
- Meghatározó-e a jelmezek anyaga a szerepformálásban?

Jelmez: a különböző színjáték típusoknál használt öltözet, álöltözet, gazdag információkat tartalmaz a játék jellegéről, az ábrázolni kívánt korszakról, a játszott mű hangulatáról, esetleges torzító, parodisztikus céljairól. Az arcfestéssel, maszkkal, személyi kellékekkel kiegészítve néha a díszleteket is pótolni tudja.

Jelmeztervezés: A jelmez készítésének folyamata. A jelmeztervező a darab és az egyes szerepek alapos ismeretében minden szereplő minden öltözékét jelmeztervben ábrázolja. Figyelembe kell venni a mű stílusát, korszakát, annak éppen adott felfogását, rendezői elképzeléseket, a szerepeket alakító művészek alkatát, néha egyéni kívánságait is. A színpadkép tervezőjével egyeztetni kell az egyes öltözékek környezetének színvilágát, a felhasználni kívánt főbb világítási effektusokat.

5. A színek szerepe, rendszere, jelentése

Színszimbolika

- Meghatározó-e az adott színek jelenléte, egyes színek dominanciája a díszletben a jelmezben? Van-e szimbolikus jelentése, üzenete?
- Díszlet – jelmezek - színek összefüggései:
összhangban vannak-e, változnak-e az előadás folyamán, hogyan, milyen céllal?

6. A kellékek szerepe az előadásban

- Milyen fajtái vannak jelen?
- A színpadi történetekben mi a szerepük, jelentőségük?

Kellék: az előadás során játékeszközzé váló természetes v. mesterségesen előállított tárgy.

Személyi (v. testi) kellék: a színész által használt (pl. ruházat-kiegészítő) tárgy (szemüveg, újság, lornyon, kalap, pipa stb.)

Fogyókellék: az előadásról előadásra elfogyó, pótolandó játékeszköz (étel, ital, összetépett levél stb.)

Kellékes: a színpadi kellékek (és esetleg bútorok) kezelője, aki felügyel a kellékek beszerzésére, pótlására, raktározására, javíttatására, ill. az előadás kezdete előtt a kelléklista alapján az előírt helyekre készíti azokat.

7. A világítás rendszere

Felhasználása szerint lehet:

- **Illúzióvilágítás:** realista, naturalista, drámánál, vígjátéknál stb. használják; valamint napszakok évszakok, hangulatok érzékeltetésére-jelzésére szolgál. A színpad egésze általában többé-kevésbé azonos erősségű fényt kap.
- **Differenciált fényhatások:** manapság általánosabb a használata: effekt- vagy hatásvilágítás, ami foltfényeket, pontfényeket, fejfényeket használ gyengített alapvilágítás mellett vagy anélkül, önmagában.

A világítás szerepe:

Teret képez, térbeli hangsúlyokat jelöl, dramaturgiai tagoló szerepet tölt be.

Szereplők, gondolatok cselekedetek kiemelésének a leghatásosabb eszköze. Más-más színű fényvel lehet érzékeltetni a darabon belül a dramaturgiailag különböző funkciójú, felépítésű és hatású részeket.

Világosító: műszaki alkalmazott, aki a színi előadás során alkalmazott fényhatások eszközeit előkészíti, megfelelően beállítja. A színpadképben megjelenő világítótesteket is elhelyezi és kezeli. Kezeli a kísérgépet (fejgépet) is. A fővilágosító határozza meg az előadás során alkalmazandó hatásvilágítási módokat, és irányítja a világosítók tevékenységét. A világítástechnika a színpadkép fontos alkotóeleme, jelentős dramaturgiai szerepet kaphat a rendezői koncepcióban egy-egy előadás létrehozásánál.

IV. Játékmód

- A színészi játék, színészi alakítások a szerepalkotás folyamatában (meggyőző, hiteles, árnyalt, eleven, lendületes, eredeti, izgalmas vagy szürke, színtelen, hatásvadász, vérszegény, gyenge...)
- A színészek és a többi játészó kapcsolata (összehangolt, egymást segítő, hasonló színvonalú színészi játék?)
- Színészi **akció**: a színpadi mű cselekményének megvalósítása a színészi játék során. Szűkebb értelemben a cselekmény egy-egy mozzanatának színészi eszközökkel történő ábrázolása. Elemei: a mozgás, cselekvés, helyváltoztatás, a testbeszéd: gesztusok, testtartás, mimika (arcjáték), tekintet
- Színészi **dikció**: a színészi akció és alakformálás egyik legfontosabb eszköze; a színpadi szövegmondás és szövegtagolás módja, a színész beszéde. Elemei: hangszín, hangsúly, hanglejtés, beszédtempó, szünet.

Színész: színpadi művek szerepeinek hivatásos alakítója, a színjáték egészét meghatározó színjátékelemek egyike. A színész alkotótevékenysége a színészi alakítás. A színész művészete mindig jelen idejű, pillanatnyi, ismételhetetlen és a maga teljességében rögzíthetetlen. A közönséggel és a partnereivel állandó kölcsönhatásban áll, és mindig hordozza az adott színházművészeti korszak jellegzetességeit játék- és előadói stílusában, játékeszközeiben. A színészi alkotás az akció és a dikció)

Játékmód: az alakításnak az a módja, a színpadi viselkedés, ahogyan az együttes, a darabot játssza, ennek egységes voltát a rendező biztosítja a koncepciónak megfelelően.

A színészek munkáját segítik:

Súgó: a színtársulatok állandó alkalmazottja, aki az előadás szöveg- és játékbiztonságát szolgálja. A 18. század óta a súgólukban ül, a súgópéldányból követi az előadást és a színész memóriáját segítve „felad”, azaz előmond minden fontosabb szót a szereplőnek. Részt vesz a próbafolyamatban is.

Ügyelő: a színpadi előadás technikai lebonyolítását végző színházi alkalmazott, aki a próbafolyamat kezdetétől részt vesz a színpadi mű létrehozásában. Ügyelő példányában feltünteti a színrelépések-távozások a díszletváltoztatások, a hang- és fényeffektusok, a függőnymozgatás időpontját és sorrendjét, s a példány alapján az (általában a színpad oldalán elhelyezkedő) technikai pultjáról (ügyelőfülkéből) vezeti és irányítja az előadást. Állandó összeköttetésben áll a színház összes technikai helyiségével és az öltözőkkel; ma már gyakran programozható elektronikus vezérlés segíti munkáját.

A színpadi tér a színházi jelrendszer alábbi elemeivel módosítható, dinamizálható az előadás folyamán:

- a ráirányított fényvel
- a díszlet térbeli elhelyezésével és színével
- a jelmezek színével
- a színek viszonylatával
- a benne elhelyezett emberrel, és az általa lebonyolított akciókkal

V. A zene, a zajok, a csend funkciója, szerepe az előadásban

Színpadai zene: a színjátéknak a szerző által meghatározott és a cselekménnyel összefüggő, többnyire zeneszerző közreműködésével komponált zenéje, amelyet a színpadon, a zenekari árokban, vagy a színpalak mögött szólaltatnak meg. Három alapvető típusa:

- a) A szerző által előírt illusztratív vagy hangulatkeltő zene, melynek dramaturgiai funkciója van (dalkíséret, tánc, induló)
- b) A színdarabhoz komponált keretzene: nyitány, közjáték, jelenetek kísérőzenéje, alárendelődik a cselekménynek
- c) A színjátéktól független, pusztán hangulatkeltő zene.
 - Megjelenik az előadásban? Milyen módon valósul meg? Mi a szerepe?

VI. Az előadás összritmusa

- Felfedezhető-e szabályosság? Vontatott-e a tempója? Mennyiben része ez a rendezői koncepciónak?

Tempó: az előadás irama, sebessége: a mozgás, a játék és a beszéd gyorsasága. A tempót a rendező határozza meg, a színpadra kerülő mű stílusának, műfajának, tartalmának szemmel tartásával; és a színész hajtja végre. Tempója egy jelenetnek van, ami azt jelenti, hogy az adott jelenetet milyen gyorsan vagy lassan játsszák el.

A ritmus: a színjáték bizonyos szerkezeti elemeinek szabályos ismétlődése, arányos időbeli haladása. A ritmus, akárcsak a tempó, a megjelenítés fontos eszköze, megváltozása a színjáték egész mondanivalóját módosíthatja. Egy előadás ritmusát rendszerint a rendező művészi felfogása szabja meg. Az egyes jelenetek, vagy a jeleneteken belüli epizódok tempójának változásából alakul ki. A színház sok komponensű alkotás, és minden egyes összetevő (fény, zene, akusztikus elemek, színészi játék-mozzanatok stb.) megváltoztatása képes módosítani az összhatást, tehát a ritmust is. Ha egy jelenetben sok összetevő változik diszkrétan, azt a néző dinamikusabbnak, sűrítettebbnek, szaporább ritmusúbbnak érzékeli, mintha csak egyetlen elem, pl. a beszéd tempója változna meg radikálisan.

Az idő: a) **cselekményidő:** a cselekmény kezdetétől a végéig

b) **játékidő:** az előadás kezdetétől a végéig- a kettő ritkán esik egybe

- Az eseményeket gyakran sűríteni kell, ezt szolgálja az idő kitérítése, vagy sűrítése. A néző bármit be tud fogadni, ha a szerző megfelelően kezeli az idő múlásának érzékeltetését.

VII. A nézők

- Milyen elvárásaid voltak az előadás előtt?
- A közönség reakciói
- Milyen szerepet, mekkora feladatot kap a néző az előadás értelmezésében? (didaktikusság, szórakozás, aktív közreműködés- esetleg színpadon is)
- Milyen képek maradtak meg az emlékezetedben?
- Megválaszolatlanul maradt kérdések, problémák

Az elemzési szempontok közben nem említett alapvető színházi szakmák, fogalmak:

Rendező: a színházi előadás művészi tervezője, betanítója, a színjáték egységének létrehozója. A hivatásos színészet kezdeti időszakában nagy tapasztalatú vagy a társulatban vezető szerepet betöltő színészek látták el a funkciót, amely kezdetben kb. a mai ügyelő feladatkörnek felelt meg. A rendező munkája a 19. században, a színházi munkamegosztás folyamatában vált önálló és mindinkább meghatározó jelentőségű művészi feladattá.

A rendező munkája:

1. Felkészülés a konkrét munkára

A rendező benne él a mindennapok valóságában, érzékeli, hogy mi foglalkoztatja az embereket. Olvasás közben mozgosítania kell társadalmi, emberi érzékenységét, azaz problémákra fókuszálva olvas. Aki érzékeny mindarra, ami őt körülveszi, arra is, hogy miként lehet arról beszélni, azt kifejezni. Képek, képsorok, víziók alakulnak ki benne a darabbal kapcsolatban.

A mű kiválasztásának feltételei:

- hol és kiknek kell létrehozni az előadást
- milyen hatása lesz a kiválasztott műnek és a hozzá kapcsolódó színi előadásnak az adott közösségre
- hogyan és milyen helyszínen fogja bemutatni a művet
- a társulat és a szereposztás kérdése: kivel? (az előadás sikere nagyrészt szereposztáson múlik)

A darab elemzése:

- A rendező ellenőrzi, hogy a rendezői koncepció szinkronban van-e az író szándékával, azt nem szabad meghamisítani, tekintettel kell lenni az alkotói etikára, az írói mű az etalon.
- A rendező feladata a mű értelmezése és színi megvalósítása. Az elemző munka célja: a cselekményt mozgó erők, a szereplők akarati törekvéseinek, a feszültség alakulásának, a cselekmény fordulópontjainak megkeresése
- a rendezői jelenetek, epizódok, szituációk megkeresése

A darabelemzéshez szükséges alapfogalmak:

Történet-cselekmény: „A színmű drámai alapja a cselekmény. Nem összetévesztendő a mesével, a dráma történetével. A mese azt tartalmazza, hogy mi történik az alakokkal, a cselekmény viszont azt, hogy az alakok (jellemek, figurák) mit tesznek, azaz a cselekmény az eseményekre ható aktív cselekvéssorozat. A cselekmény végül is a szereplők akarati törekvéseinek és azok megvalósulásának folyamata.” Az, ahogyan a történet megvalósul.

Feszültség: A dráma lényegi meghatározója, fenntartja és előreviszi a cselekményt. Almási Miklós szerint a cél és a megvalósulás közötti távolság.

Konfliktusos dráma: A szereplők vágyai és akaratai nyílt összeütközés formájában realizálódnak. A cselekmény és ellencselekmény egymásnak feszülésében látványosan érhető tetten a feszültség. Fontos feladat: a konfliktust előidéző ellentmondás megtalálása.

Konfliktus-fajták:

- alap- illetve főkonfliktus
- mellékkonfliktusok
- egyes személyek belső konfliktusai.

A konfliktus különböző állapotfokozatai:

- **különbség:** rejtett konfliktus, a szereplők nem ismerik még fel
- **ellentét:** az az állapot, amikor az összeütközés tudatosul a szereplőkben, de még nincs egymás elleni akció
- **válság:** tudatosan felismert összeütközés, ami egymás ellen akcióvá fokozódik.

Ezek a konfliktusformák állandó mozgásban vannak, bizonyos fokozatok ki is maradhatnak, vagy nem fejlődnek tovább.

A dráma **külső tagoltsága:** felvonás, kép, jelenet

Jelenet: olyan egység, amelyben a játzó szereplők nem változnak

A dráma **belső tagoltsága:** azok a fordulatok határozzák meg, amelyek az erőviszonyok új állapotához vezetnek.

Főfordulópontok: amelyek megváltoztatják a konfliktus állapotát.

Fordulópont: módosítja a konfliktus állapotát.

Szituáció: a rendezői jeleneten belül fordulóponttól fordulópontig tart, ez a legkisebb rendezői egység, a szereplők egymáshoz való viszonyát a szituációkban való cselekvésük határozza meg. A rendező feladata, hogy különböző eszközökkel egyértelművé tegye a szituáció tartalmát, amely kettős tartalmú:

- **alapszituáció:** az első sík, az, ami történik
- **reálszituáció:** a második sík, a mögöttes tartalom, az, amiért történik a cselekvés, a cselekvés oka és célja

A rendező amikor a próbán instrukciót ad arra, amit a színész csinál, az az alapszituációra vonatkozik, ami a miéltre utal, az a reálszituációt igyekszik megvalósítani.

A drámáknak csupán egy része konfliktusos szerkezetű. A középkori vallásos játékok, Shakespeare királydrámái, Csehov művei, vagy századunk drámáinak nagyobbik hányadában nem kiélezett konfliktusok szabják meg a drámai erőteret. Ezekben a művekben az epikus-lírai meghatározottság sokkal erősebb, ezeknél a műveknél **a feszültség válik a legfőbb drámaalkotó tényezővé**, a konfliktus helyét a kontraszt veszi át.

Tervezés:

Feladatok: színpadforma megtervezése; díszletek tervezése; térszervezés-szereplők mozgása; világítás, fényeffektusok; jelmezek; a játéktér kicsinyített mása (makkett); rendezőpéldány-forgatókönyv készítése: rendezői expozícióval kezdődik, amely tartalmazza a rendezői koncepciót, színpadi alaprajzot, a mozgástervet, minden fontos instrukciót és a különböző effektusokat.

2. Az előadás létrehozása

Próbamunka-próba-fázisok

- olvasópróba (az előadók először találkoznak a művel)
- elemző, vagy asztali próba (a rendező ismerteti elképzelését a műről, a mondanivalóról, annak aktualitásáról, a stílusról, az ő saját értelmezéséről, a szerepekről)
- rendelkező próbák (az eredeti játszóhelyen, a díszleteket, elemeket, idomokat már jelzik, a rendező elhelyezi a térben a jeleneteket, szövegtudás még általában nem kívántatik)
- emlékpróbák (a kidolgozás folyamata zajlik, a színészek már kívülről vagy sűgő után mondvá dolgoznak a szerepükön; kialakul az előadás színészi

stílusa) Az emlékpróbák alatt kerül sor a díszlet felállítására, a világosítás és a hangosítás beállítására.

- összpróba (az a szakasz, amikor az előadás összeáll, már lehetőleg díszletben, jelmezben, zenével, világosítással folynak ezek a próbák, itt kell megadni a játék ritmusát)
- főpróba (olyan, mint az előadás, lehetőleg már közönség is van)

Dramaturgia: a drámai művekkel a színpadi előadás összefüggésében foglalkozó tudományág, illetve színházi gyakorlat.

A dramaturg a rendező vitapartnere

A dramaturgiai munka: a szöveg átigazítása az elemzés során, szükség szerint:

- Van egy elengedhetetlen szöveggondozás, ez kisebb mértékű
- Radikális beavatkozás: ez dramaturgiai munka (ld. II. pont.), szélsőséges formája a dramatizálás, ha nem drámai műből készül színpadi szöveg
- Önálló drámai alkotás létrehozása: a rendező a dramaturggal megteremti a drámai struktúrát, megírják a dialógusokat, ügyelve a szereplők egyéni beszédmódjára, mert ez a jellemzés fontos eszköze, helyet adnak a cselekvésnek, gesztusoknak, metakommunikációnak, megszakíthatja a párbeszédet monológ. Fontos a jó expozíció: a további megértés érdekében bizonyos dolgokat nyilvánvalóvá kell tenni a nézők számára. A történet elején indított szálakat le kell zárni, és a darabot is le kell zárni.

Nánay István színikritikus:

„A színház az a művészeti ág, ahol nem a történet az elsődlegesen fontos, a mondanivalót hordozó közeg, hanem a történet mögötti. Az a mód, azok az elemek határozzák meg a színházat, ahogyan a történetet értelmezi, és a színpadra állítja a rendező, a színész. A társulatok kialakítják a saját színházi stílusukat és ennek megfelelően a történetmesélési módjukat is. A magyar színház alapvetően szószínház és alapvetően realista színház. Azt szoktuk meg, hogy a szövegre figyelünk és sokkal kevésbé arra, hogy mi minden történik mögötte. A szószínházban is működik egy olyan vonal, ami némiképpen megváltoztatja a szöveget, mert a színházi eszközök valamilyen formában reflektálnak a szövegre, kapcsolatba kerülnek vele. A színházban éppen ez a fajta kapcsolat az izgalmas. A szöveg valamilyen történet elmesélésének az eszköze, és a színpadra állításban éppen az a kérdés, hogy az előadás milyen más tartalmakat tud még közvetíteni, mint amit a puszta szöveg tud.

Az elmúlt 40-50 évben rengeteg olyanfajta színház született, ahol a történetmesélést, a színdarab illusztrált színpadra helyezését nem tudjuk tetten érni. Ezekben az előadásokban is van történet, de ha a történetet, el akarom mesélni, az érdektelenné válik, mert itt nem a történet a fontos (gyakran ilyen a tánc-mozgásszínház is). Az a lényeges és fontos, hogy mi történik a színpadon, és ehhez nekem mi a viszonyom, milyen asszociációim vannak. A mai történetmesélésben az a jellemző, hogy a történet nem a színpadon fogalmazódik meg, hanem a nézőben. Nem csak az a fontos, hogy milyen az alkotó viszonya az alapanyaghoz, hanem legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, hogy milyen viszonyt generál a mű bennem, nézőben.”

Az előadás elemzési szempontjai irányadóak, sorrendjük természetesen változtatható, az adott előadáshoz igazítandó.